

László Balázs

Felderítés és vizsgálat egy elfeledett büntetőkódex-javaslatban

Detection and examination in a forgotten bill of Criminal Code

Absztrakt

Magyarországon az első valódi kodifikációs terméknek tekinthető, és a büntető anyagi és eljárásjog többé-kevésbé átfogó szabályozására irányuló jogalkotási munka az 1795. évi büntetőkódex-tervezet volt. Ezzel egy időben kezdődött meg Erdélyben is az első büntetőkódex megalkotása, ez lett az 1811. évi javaslat. Az erdélyi büntetőkódex-javaslat azonban sem magyar nyelven, sem Magyarországon nem jelent meg. Ugyanakkor Magyarország és Erdély történelmi múltját figyelembe véve és a két jogalkotási anyag tartalmát összehasonlítva is megállapítható, hogy azok gyökerei részben közösek, az erdélyi javaslat több szállal kapcsolódik a magyar jogi hagyományhoz, s megvannak persze a sajátos erdélyi jogi jellegzetességei is. Mindkét munkára igaz továbbá, hogy bennük a régi, feudális jog és a felvilágosodás elemei, hatásai egymás mellett jelennek meg. Az erdélyi javaslat 210. évfordulóján ezért érdekes lehet megvizsgálni annak egyes intézményeit. Jelen tanulmányban a javaslat bíróságon kívüli, a vádemelést megelőző eljárási cselekményeit, lényegében a nyomozás szabályait kívánom bemutatni. Ennek első szakasza a javaslat szerint a felderítés, amely a gyanújelek, a feljelentés és az általános vizsgálat szabályait öleli fel. A második szakaszba tartoznak a terhelt (bíróságon kívüli) vizsgálata, valamint az úgynevezett előzetes vizsgálatok. Találunk továbbá a felderítésre és a bíróságon kívüli vizsgálatra is alkalmazandó szabályokat a bírósági vizsgálat, a tulajdonképpeni bizonyítás szabályai között – ilyenek például a tanúkihallgatás részletszabályai. Az erdélyi büntetőkódex-javaslat e rendelkezéseinek vizsgálata alapján pedig megállapíthatjuk, hogy a büntetőeljárás nyomozási cselekményei alapvetően személyek (azok tudomása), tárgyak vizsgálatára és megismerésére irányulnak ma is, és nem volt ez másként a büntetőjogi kodifikáció kezdeti

időszakában sem. Ha a mai kriminalisztika eszköztárából kivonjuk mindazt, amit az elmúlt két évszázad technikai fejlődése hozott, a bizonyításban ma is azokat az eljárási cselekményeket találjuk, mint a 18. század végén és a 19. század elején. Ezért sem érdektelen néha felidézni elfeledett jogtörténeti emlékeinket.

Kulcsszavak: Erdély, 1811, büntetőkódex, felderítés, vizsgálat

Abstract

The first act of comprehensive codification of both criminal law and criminal procedure in Hungary was the bill of Criminal Code in 1795. In the same time, the establishing of the first Criminal Code was also in progress in Transylvania. That was the bill of Criminal Code in 1811 which has not been published in Hungary or elsewhere in Hungarian so far. Considering the history of Hungary and Transylvania and comparing these two bills, we can see that they have their common roots. The Transylvanian bill of Criminal Code has a strong relation to the Hungarian legal traditions while it also has his Transylvanian legal characteristics. Furthermore, elements and affection of the old feudal law and that of the Enlightenment live together in both of the bills. On occasion of the 210th anniversary of the Transylvanian bill, it may be interesting to talk about its provisions. In this essay I analyse its provisions concerning extrajudicial procedural acts before the impeachment, the acts of investigation so to say. According to the bill, the first stage of investigation is the detection consisting of the provisions concerning indicia, denunciations and general examination. In the second stage we find the (extrajudicial) examination of suspects and preliminary examination. Further provisions concerning investigation, like those of the investigation of witnesses, can be found among the rules of judicial examination and probation. After analysing all these provisions of the Transylvanian bill of Criminal Code we can see that the acts of investigation are basically levelled at the examination and recognition of individuals and objects nowadays and also in the era of the first codifications. If we draw off the acts of investigation brought by the technical development of the previous two centuries, we mostly find the same acts of investigation today which were applied in the late 18th and the early 19th centuries. Finally, all these recognitions make it interesting to recall the forgotten elements of our legal history.

Keywords: Transylvania, 1811, Criminal Code, detection, examination

Bevezetés

Az évfordulók a jogtudomány és a bűnügyi tudományok számára is jó alkalmat biztosítanak arra, hogy felidézzük és alaposabban megismerjük az elmúlt korok jogszabályait és jogintézményeit, ezzel tisztelegve hivatásunk gyökerei előtt és növelve szakmai ismereteinket, műveltségünket. A hazai jogtudományi berkekben kevésbé tudott, de 2021-ben nem csupán a magyar igazságszolgáltatás 1871. évi jelentős törvénycikkeinek százötvenedik évfordulóját ülhethük. Illendő megemlékezni egy jobb sorsra érdemes, azonban méltatlanul elfeledett, a tágabb jogi kultúrkörünkbe tartozó jogalkotási munkáról, a kolozsvári országgyűlés által 1811-ben elfogadott büntetőkódex-javaslatról is.

Az elfeledett büntetőkódex-javaslat

Szakmai körökben általánosan ismert, hogy hazánkban II. József halálát követően, az 1790-es évek legelején kezdődött meg az első olyan büntetőkódex kimunkálása, amely a szokásjog és a gyakorlat összegyűjtése (és legfeljebb néminemű továbbgondolása) helyett már valódi kodifikációs terméknek volt tekinthető, és amely a büntető anyagi és eljárásjog többé-kevésbé átfogó és kizárólagos szabályozására irányult (Hajdu, 1971). Ez volt az 1795. évi büntetőkódex-tervezet, amelyet megelőzően pedig a hazai büntető anyagi és eljárásjog nagy művei nem a jogalkotásban, hanem a jogtudósok munkáiban jelentkeztek.

A hazai büntetőjogtudományi munkák között elsőként említhető Kithonich Jánosnak a bíróságok polgári és büntetőügyekben alkalmazott gyakorlatát néhány anyagi jogi utalással kiegészítve tárgyaló *Directio Methodica* (1619) című tankönyv-jellegű munkája, a magyar büntető(per)jog-tudomány „*széreny út-törője*” (Nagy, 2012). Ezt pedig a 18. század közepének jeles büntetőjogászai Huszty István, Tarnói Gochetz Gábor és Bodó Mátyás, valamint Erdélyben Huszti András jeles tankönyvei követték (Finkey, 1948).

Az 1795. évi tervezetben ugyan tetten érhetők a felvilágosodás büntetőjogának egyes vívmányai, mégsem szakadt el teljesen a szokásjogi hagyománytól, nem teljesítette maradéktalanul „*a modern törvénykönyvekkel szemben támasztott ama elvárásokat, hogy jussanak el az absztrakció magas fokára, bírjanak konzekvens fogalomkészlettel, és tökéletesen érvényesüljenek bennük a korszerű büntetőjogi elvek*” (Korsósne, 2019), hanem egyfajta átmenetet képezett a régi magyar jog és valamiféle új – közkeletű megnevezéssel felvilágosult – magyar büntetőjog között.

Kevésbé ismert azonban az a tény, hogy a magyarországi 1795. évi büntetőkódex-tervezet munkálatainak kezdetével lényegében egy időben a hazánkhoz történelmileg és jogtörténetileg erős szálakkal kötődő, ekkoriban ugyan hazánktól önállósult államisággal rendelkező, de ugyancsak a Habsburg uralkodó fennhatósága alá tartozó Erdélyben az 1791. évi erdélyi országgyűlés is felállított egy, a büntetőjogi kodifikációt előkészítő bizottságot. E bizottság feladata volt – egyebek mellett – Erdély és a Partium büntető anyagi és eljárásjogának kodifikálása.

A bizottság 1793-ra el is készítette tervezetét, azt azonban csak az 1810/11. évi kolozsvári országgyűlés tárgyalta meg, majd a módosított és kiegészített szöveget¹ az 1811. július 17-i ülésnapon fogadta el a hatálybalépéshez kapcsolódó 42. törvénycikk tervezetével együtt (Veress, 2018). Szemben a korabeli magyarországi tervezettel, ez már kódexjavaslatnak nevezhető, mivel annak országgyűlés általi elfogadására és uralkodói szentesítés végett történő felterjesztésére is sor került. A javaslatban az 1795. évi magyarországi tervezethez hasonlóan a „feudális” büntetőjog elemei keverednek a felvilágosodás megoldásaival, de olyan előremutató megoldásokat is tartalmaz, amelyek a magyarországi tervezetben még nem szerepeltek. Példának okáért: az eljárásjogias szemlélettel szakítva az anyagi jogot az eljárásjog előtt valódi általános részre és az egyes bűncselekményeket tárgyaló, eljárásjogi elemeket már csak elenyésző mértékben tartalmazó különös részre osztva tárgyalja, alapvetően szakít a tortúra intézményével, visszaszorítja a halálbüntetés, különösen a súlyosított halálbüntetések alkalmazását, továbbá egyes rendelkezéseiben már visszaköszönnek a mai büntetőjogunkban, illetve büntető eljárásjogunkban alapvetőnek tekintett elvek, mint a nullum crimen, illetve a nemo tenetur és az onus probandi elvei. E javaslat végső változatának kidolgozásánál már mintául szolgálhatott – és Nárási László szerint egyes teljesen megegyező szövegű rendelkezéseik tanúsága szerint szolgált is – az 1810-ben elfogadott francia Code Pénal (Veress, 2018).

Törvényerőre azonban a kolozsvári országgyűlés által elfogadott javaslat sem emelkedett, mert annak uralkodói szentesítése az országgyűlés munkájának befejezése után elmaradt. Végül több mint két évtized múltán I. Ferenc az 1834-ben kelt leiratával üzenté meg az akkor összehívott újabb országgyűlésnek, hogy a javaslatot – mivel részben már a megalkotása óta eltelt hosszabb idő miatt sem felel meg a kor legújabb kívánalmainak – nem fogadja el, helyette új

1 A büntetőkódex-javaslat kolozsvári országgyűlés által elfogadott szövege az országgyűlés jegyzőkönyveinek kiadásában jelent meg Kolozsváron, a Református Kollégium gondozásában, 1811-ben: Sanctio Criminalis quoad poenas delictis aequas prompte irrogandas, pro omnibus tribunalibus Magni Transylvaniae Principatus, Pertinensque eidem adnexarum pro Norma deserviens. In: Az Erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIXdik esztendőöröl MDCCCXdikre által nyújtott, és Sz. Jakab Havának 9dik napjától fogva, Kolosvár várossában folytatva tartott országos gyűlésének jegyző könyve (1129–1231.).

kódex kidolgozását javasolta a grémiumnak (Veress, 2018). I. Ferenc kritikája a kódexjavaslat több megoldása tekintetében bizonyosan helytálló volt, például a javaslat továbbra is számolt a földesúri bíraskodással, megtartott egyes testfenyítő és megszégyenítő büntetéseket, meghatározta az egyes bizonyítékfajták értékét, valamint számos tekintetben fenntartotta a nemesek és nem nemesek közötti rendi különbségtételt. Mai szemmel is érdemes azonban megvizsgálni például a bíróságon kívüli bizonyítási cselekményekre, a felderítésre és a vizsgálatra vonatkozó megoldásait.

Az erdélyi büntetőkódex-javaslat és a magyar jog

Mielőtt megvizsgálánk az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat bíróságon kívüli bizonyítási cselekményekre vonatkozó rendelkezéseit, ki kell térni arra, hogy mennyiben kapcsolható össze ez a javaslat a magyar joggal. Bár a 16. századtól (a királyi) Magyarország és Erdély különféle formációkban alapvetően külön igazgatás alatt álltak, részben, de nyilvánvalóan a közös szokásjogi előzményekből is eredően, az erdélyi jog és jogtudomány nem szakadt el teljesen a magyartól. A mohácsi vést követő kor magyarországi és erdélyi jogának közös előzményeit egészen Szent István koráig visszamenően kereshetjük, későbbi hatása miatt azonban leginkább a jogkönyvnek tekinthető és a gyakorlatban ekként is hasznosított, az 1811. évi javaslat által is többször hivatkozott 1514. évi Hármaskönyv emelendő ki. Ahogy a Szent Korona többi országában, úgy Erdélyben sem lépett hatályba törvényként a Hármaskönyv, de a gyakorlatban a kezdetektől fogva használták jogforrásként (Veress, 2018). Bár túlnyomó részben a nemesi magánjog szokásjogi szabályait foglalja össze, Werbőczy István számos helyen definiál vagy magyaráz egyes nem magánjogi jogintézményeket. Sőt, a szerző művében erőteljesen közjogias és kifejezetten büntetőjogi kérdések is bemutatásra kerülnek, igaz, ezeknél is gyakran felfedezhető valamilyen magánjogi-vagyonjogi összefüggés. Továbbá elmondható, hogy Werbőczy a büntető anyagi jogi kérdéseket is zömében perjogi megfogalmazásban közli (Balogh, 2004).

A Hármaskönyv nem csupán egy az erdélyi jog forrásai között. Dósa Elek az „erdélyhoni” jogtudomány forrásainak (az országos törvények és a szokásjog összességének) egész rendszerét Werbőczy művének jogforrás-tanára építi fel: a 16. századig terjedő időszak törvényi és szokásjogi forrásait tulajdonképpen azzal egyezően határolja be, magát a Hármaskönyvet pedig a régi magyar királyok végzeményei után, az országos törvények között sorolja fel (Dósa, 1861). A 17. századtól aztán Erdélyben a Hármaskönyv mellett olyan, a büntetőjogot a magánjoggal vegyesen tárgyaló sajátos erdélyi jogforrások és szokásjogi

gyűjtemények jelentek meg, mint Bethlen Gábor perrendtartása, a Specimen Juridiciprocessus (1619), valamint az Approbatae Constitutiones (1653) és a Compilatae Constitutiones (1669) törvénygyűjteményei. Ezzel szemben érdekesség, hogy amíg a magyarországi gyakorlatra a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartásból (Ferdinanda, 1656) Kollonics Lipót esztergomi érsek által 1687-ben latinra fordított, törvényként hatályba nem lépett, de a Corpus Juris Hungarici gyűjteményébe felvett Praxis Criminalis is jelentősen hatott, addig Erdélyben ennek közvetlen alkalmazását vagy jelentősebb hatását a jogtörténet-tudomány eleddig nem mutatta ki (Veress, 2018).

A Praxis Criminalis vívmányait is közvetíthette volna a jogalkotás és a gyakorlat felé az 1768. évi Constitutio Criminalis Theresiana, ugyanakkor többleteredményt is felmutatott, például visszaszorította a magánosok vádlói fellépését, részletesen kimunkálta a tanúbizonyítás szabályait és általában az eljárási szabályai is részletesebbek voltak a Praxis rendelkezéseinél (Béli–Kajtár, 1988). Igaz, e tervezet már a maga korában sem számított korszerűnek, Finkey Ferenc szerint például a korábbi századokat meghazudtolóan kegyetlen büntetési rendszere már a 18. század végén sem lehetett követendő minta (Finkey, 1942). Ennek ellenére szokásjogi forrásként részben és földrajzilag szórványosan szintén beépült a hazai joggyakorlatba, Erdélyben jellemzően a szász területeken (Béli, 2000; Veress, 2018). Törvényként azonban az uralkodónő többszöri nekifutásra sem tudta elfogadtatni azt, ahogy a büntetőjogi szabályokat is tartalmazó Codex Thesianus Transsylvanicus-nak nevezett, kifejezetten Erdélynek készült 1764. évi tervezetét sem (Veress, 2018).

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a Hármaskönyvre számos helyen hivatkozó és így az országrészek elszakadása előtti régebbi magyar joggal is összekapcsolódó 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat a speciális erdélyi jogi gyökerei – és a már említett francia minta hatása – mellett erőteljes magyar jogi gyökerekkel is rendelkezik. Ami pedig a javaslat későbbi sorsát illeti, minthogy uralkodói szentesítésére nem került sor, az erdélyi gyakorlatban nem valósulhatott meg, ekként pedig a (királyi) magyarországi gyakorlatra sem volt esélye hatni. A kódexjavaslat mellett a büntető kodifikációért felelős bizottság kidolgozta az 1811. évi (erdélyi) XLII. törvénycikk tervezetét is, amely a kódex hatályba lépésével kapcsolatos rendelkezéseket határozta meg. Ennek második bekezdése szerint: „*hogy pedig eme büntető törvény mindenkinek, akiket érint, minél pontosabban tudomására és értésére jusson, az eljárási rendet illetően az előző törvénycikkben meghatározott időben és módon ez a büntető törvény is lefordítandó magyar nyelvre is, és úgy latin, mint magyar nyelven kinyomtatandó*”. Uralkodói szentesítés hiányában azonban e törvénycikk javaslata sem emelkedett törvényerőre, és a kódex hivatalos magyar nyelvű fordításának

kiadása is elmaradt. Azt is már csak a kolozsvári Sapiientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek az erdélyi jog történetét feldolgozó újabb keletű könyvében közreműködött, a büntetőjog kutatásában és feldolgozásában részt vett Nánási László szóbeli elmondásából idézhetem fel, hogy Jakab Elek történész a 19. század utolsó éveiben állítólag talált arra vonatkozó utalást, hogy az 1820-as években készült egy magyar nyelvű szövegváltozat a kódexjavaslatból, azonban nyomtatásban az sem jelent meg, a magyar nyelvű kéziratot pedig már a 19. század végén sem sikerült felkutatni. Nem meglepő ezért, hogy a kódexjavaslat a magyar jogirodalomban gyakorlatilag ismeretlen maradt, de az erdélyi jogtudományra sem tudott jelentős hatást gyakorolni.

Érdemes lehet azonban elgondolkodni azon, vajon milyen pályát futhattak volna be akár Erdélyben, akár Magyarországon a javaslat megoldásai. Ahogy ugyanis a magyar és az erdélyi jog közös gyökereiről szó esett, azt is érdemes felidézni, hogy az 1867-es kiegyezéssel Erdély – igaz, az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül – ismét Magyarország részévé vált. Éppen ezért annak gondolatával is eljátszhatunk, hogy vajon az erdélyi büntetőkódex-javaslat törvénnyé emelése esetén a magyar gyakorlat és jogalkotás 1811 és 1868 között figyelembe vett volna-e, esetleg átvett volna-e az erdélyi gyakorlatban már működő megoldásokat, illetve hogy a magyarországi és erdélyi országrészek újraegyesítését követő jogalkotás és államszervezet-alakítás során esetleg mintául és intézményi előzményként tekintettek volna a kolozsvári országgyűlés által kimunkált megoldásokra. Az 1871. évi igazságügyi reformok idején már újra Magyarországgal egységet képező erdélyi országrész érintettsége alapján ez elméletileg még akkor sem zárható ki, ha az újraegyesítés feltétlenül megkívánta volna a korábbi igazságszolgáltatási rendszer(ek) összehangolását és egységbe forrasztó átalakítását.

Ezzel szemben a történelem alakulása úgy hozta, hogy sem első büntetőtörvényünk, az 1878. évi V. törvénycikk atyja, Csemegi Károly, sem az ő elődei vagy utódai hazánkban az 1811. évi erdélyi javaslatot kodifikációs vagy tudományos munkáikban nem használták, legalábbis erre vonatkozó adatról, hivatkozásról nem tudunk. Pedig e meg nem valósult közös örökség talán a 20. század államtörténelmi eseményei ellenére is továbbvihető lett volna az utód-államokban, így Magyarországon is.

A felderítés és a vizsgálat helye a büntetőeljárásban

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat első részében található a büntető anyagi jog szabályai. Ennek első címe az általános rész, amely a büntetőjog

tárgyát, a beszámítást, a büntetési nemeket és a büntetés kiszabás elveit, valamint az általános súlyosító és enyhítő körülményeket tárgyalja. A másodiktól a nyolcadik címig tartó különös rész pedig az egyes bűncselekményeket és azok büntetéseit, továbbá helyenként azok gyanújeleit, valamint speciális enyhítő és súlyosító körülményeit tartalmazza. E hét cím a közbűncselekményeket a sértett jogtárgy alapján csoportosítva tartalmazza, ezek: a mindenható Isten tisztetét és a vallást, a közálladalmat, az életet, a vagyont, az erkölcsök tisztaságát, a jó hírnév és a becsület biztonságát, illetőleg a közbizalmat és a közhitelt sértő bűncselekmények.

A büntetőkódex-javaslat második, eljárásjogi részének szerkezete többé-kevésbé követi a büntetőeljárás menetét. Ennek keretét a büntető igazságszolgáltatásról szóló, az eljáró bíróságok hatáskörét, illetékességét, valamint a közvádloi intézményt leíró első cím és a külön eljárásként szabályozott statáriális jogról szóló tizedik cím adja. A második, harmadik címek szólnak a bűncselekmények és az elkövetők felderítéséről, illetve a befogatásról, majd a negyedik, ötödik címek tárgyalják a büntetőügyek előkészítésének és bírói megvitatásának szabályait. Ezeket követik a jogorvoslatokról, a végrehajthatóságot akadályozó okokról, majd a végrehajtásról szóló címek, míg a kilencedik cím tárgyalja a felmentő ítéletekre és a felmentés következményeire vonatkozó szabályokat.

A törvény szerkezete és – mint látni fogjuk – részlet szabályai alapján a felderítés az eljárásban a vádemelés előtt helyezkedik el és a bűncselekmény feltárására, valamint az elkövető kilétének megállapítására irányul. A második cím a felderítés körében három intézményt taglal: a gyanújeleket, a feljelentést és az általános vizsgálatot. A büntetőügyek előkészítéséről szóló negyedik cím második–hatodik cikkei egészen az ötödik címben tárgyalt bizonyítékértékelésig és ítéletig vezetik végig az olvasót a büntetőbíróság eljárásán, ennek lépései pedig cikkenként haladva: a per megindítása, a perfelvétel és a vádlevél, az iratok közzlése, a kifogások, majd a per befogadása és az ügy érdemi folyása az ítéletre bocsátásig. A büntetőügy előkészítése tehát lényegében az ítélet előkészítését jelenti. Ezen belül az ügy érdemi folyásáról szóló hatodik cikk 3–15. §-ai írják le a bírósági vizsgálat, vagyis a bíróság előtt felvett bizonyítás menetét. A bírósági vizsgálat értelemszerűen már mindig úgynevezett különös, in personam vizsgálat. Mind a felderítéstől és az annak részét képező általános vizsgálattól, mind a bírósági vizsgálattól elkülönülten, a negyedik cím első cikkében tárgyalja a büntetőkódex-javaslat a terhelt vizsgálatának és az előzetes vizsgálatoknak a kérdéskörét. A terhelt e vizsgálata az általános vizsgálattól eltérően már in personam jellegű, és kifejezetten a tetten ért elkövetővel szemben alkalmazható különös vizsgálati forma, azonban a bírósági vizsgálattól eltérően bíróságon kívüli eljárási cselekmény.

Gyanújelek és feljelentés a felderítés körében

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat felderítésről (de manifestatione) szóló címének nagyjából a közepén, a feljelentésre vonatkozó szabályok végén található, valójában azonban inkább a felderítéssel kapcsolatos rendelkezések élére kívánkozna az a megállapítás, miszerint „*a bűncselekmények felfedésének kötelezettsége főleg a törvényhatóságok tisztjeit és tisztviselőit terheli, akik ha eme büntetőtörvényben leírt valamely bűncselekmény alapos gyanújeléről értesülnek, nem csupán az alapos vizsgálatot folytatják le és folytatattatják le azonnal, hanem kötelesek megtenni azt az intézkedést is, amit a bűncselekmény körülményei megkívánnak*”. Az eljáró hatóságra vonatkozóan ennél bővebb rendelkezést nem is tartalmaz a normaszöveg. A felderítés körében a javaslat elsőként a gyanújeleket (indiciumokat) tárgyalja, amelyek „*a bűncselekmények és az elkövetők felderítésének különös segédeszközei, [...] a valószínűség bizonyítékai, amelyek a bűncselekményt megelőző, kísérő és követő körülményekből a bűnelkövető személyeket felfedik*”. Kifejezi a normaszöveg azt is, hogy a gyanújelek a valószínűség erejét a tettel való kapcsolatból nyerik, és e kapcsolat erőssége alapján lehetnek távoliak, közeliak és legközelebbiek. Továbbá ahhoz, hogy a gyanújelek bizonyító hatásúak legyenek, a bűnjelek felmerülése előtt kell nyilvánvalóan megmutatkozniuk, és akár teljesen, akár felerészben bizonyítják őket, csupán a bevádolt bűnösökkel szembeni kivallatás és tömlöcözés elrendelésének okaiként fogadhatók el. Bizonyíték hiányában azonban nagy számú és erős gyanújelek sem elégségesek a marasztaló ítélethez. A javaslat példálózó jelleggel megjelöli a leggyakoribb általános gyanújeleket. Ezek közül távoliak: a rovott előélet és a bűntárs általi megnevezés; közeliak: a bűncselekményhez kedvező helyen történt elfogás, az alkat, eszköz, öltözék, hang és egyéb hasonlósága azzal, amit a szemtanúk láttak, a szökés és a haladkló sértett által esküvel megerősített vádolás; legközelebbiek pedig: valamely személyes tárgynak a bűncselekmény helyszínén történő megtalálása, a bűntárs által a bírói vizsgálat során tett megnevezés, a bűncselekmény bíróságon kívüli beismerése és a bűncselekmény elkövetésével való előzetes fenyegetés. A normaszöveg utal arra is, hogy ezek mellett létezhetnek más gyanújelek is, amelyeket mindig gondosan kell értékelni. Mindezek mellett pedig, követve a 18. századi hazai büntetőjogtudományi munkák szerkezeti megoldását, az anyagi jogi részben egyes bűncselekményeknél – például a magzattelhajtásnál – is megtalálhatók az adott deliktumra jellemző speciális gyanújelek. A felderítést szolgálja a feljelentés is, ami nem más, mint „*a bűncselekménynek és az elkövetőnek a büntetőügyekben eljáró bíróhoz vagy a közvádolóhoz, nemkülönben más felsőbbbségekhez és állami tisztviselőkhöz törvényesen tett bejelentése*”.

A javaslat valamennyi közbűncselekmény tekintetében a haza minden polgárára és lakosára általános feljelentési kötelezettséget ró, de ez alól kivételt képeznek bizonyos rokonsági fokok a kölcsönös tisztelet, kötelék és természetes szeretet miatt. Kimondja továbbá, hogy a törvénytelen korúak, az értelemi fogyatékosok, a gyanús hitelűek, becsületvesztettek és az ellenségek bejelentésének, hacsak más közelebbi gyanújelek is hozzá nem járulnak, hitelt adni nem lehet. Továbbá a felmerülő körülményekkel nem egybehangzó, nem hitelt érdemlő, nem a köz javára törekvésből eredő vagy kielégítő valószínűséggel meg nem erősített feljelentés sem fogadható el. Az e feltételeknek egyébként megfelelő feljelentés pedig csak különös kivallatás elrendelésére és – nemese kivételével – befogatás elrendelésére szolgálhat, teljes bizonyításra vagy a feljelentett által betöltött hivatalból történő felmentésére a kivizsgálás bejelentése (tulajdonképpen a formális terheltté válás) előtt sohasem elégséges. Az 1791. évi 24. törvénycikkre² utalással köti ki a javaslat, hogy a feljelentő köteles közölni saját nevét és állását, névtelen bejelentések még a legsúlyosabb bűncselekmények esetén sem fogadhatók el, továbbá hogy az ártó szándékkal, álnokul tett hamis feljelentés a feljelentettnek okozott károk jóvátételén felül, a legrövidebb eljárásban és minden jogorvoslattól elzárva megállapítandó, és ahhoz, amely alá a bevádoltnak esnie kellett volna, legközelebbi fokú büntetéssel büntetendő.

Általános vizsgálat a felderítés körében

Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat felderítést tárgyaló címének harmadik, leghosszabb cikke szól az általános vizsgálatról (de generali inquisitione). E cikk 1. §-a azonban meghatározza általában is a vizsgálat büntetőjogi fogalmát, eszerint a vizsgálat kifejezése alatt „*a közönséges büntetőjogban minden törvényben előírt segédeszközöket értenek, amelyekkel valamely bűncselekmény ténye és annak bünszerzői kideríthetők, amilyenek az orvosi, sebészi és bábai vizsgálatok és boncolások, a bűncselekmény bűnjeleinek és helyszínének szemlevizsgálatai, a házkutatások, a tanúvallomások vizsgálata, a szembesítések és minden más, a bűncselekmények és az elkövetők felderítésére szolgáló módszerek*”. Rögzíti a szöveg azt is, hogy „*a vizsgálat kettős; mégpedig általános, amely a még kétséges bűncselekmény és annak bünszerzője ellen irányul a per megindítása előtt; és különös, amelyet a gyanújelek által terhelte személy ellen végeznek*”.

2 1791. évi (erdélyi) 24. törvénycikk a névtelen és hamis feljelentésekről.

Az általános vizsgálat eszközei: a bűncselekmény nyomainak helyszíni vizsgálata, a kutatások, kiváltképpen a nem nemes gyanúsítottak házaiban, a gyanúsítottak vizsgálata, ha alacsonyabb állásúak, a tanúk kivallatása, azok szembesítése egymással vagy a gyanúsítottakkal, valamint az orvosi, sebészi, bábai szemrevételezések. Ezeket a javaslat szerint egy és ugyanazon cselekményben végzik el és egyetlen iratba feljegyzik, amely irat az általános vizsgálat nevet kapja. A jogalkotó kiemeli azt is, hogy az általános vizsgálat cselekményei a bűncselekmény minőségéhez mérten, a felderítés szükségessége szerint végzendők el, indokolatlanul azonban sohasem. A cselekmények pedig elsődlegesen az általános vizsgálat négy fő kérdésére irányulnak: 1) Történt-e bűncselekmény? 2) Ki által? 3) Mely időben és helyen? 4) Milyen körülmények között? Ezek mindig a bűncselekmény jellegére figyelemmel szükséges terjedelemben vizsgálándók, és a körülmények alapján kiegészülhetnek további kérdésekkel. Ami az egyes eljárási cselekményeket illeti, az olyan bűncselekmények esetén, amelyek nyomokat hagynak maguk után, szemlét kell tartani, szükség esetén orvosok, sebészek, bábák és a cselekmény nyomainak felismerésére alkalmas más személyek közreműködésével. A szemle közreműködőit előzetesen meg kell esketni arra nézve, hogy a vizsgálat elvégzése tisztességesen és minden lehetséges módszerrel történjen meg. Ezt követően a javaslat egyes bűncselekményre vonatkozó példákat hoz. Emberölés esetén szükséges egyebek mellett a holttesteket és azok sebeit megszemlélni, az eszközöket a sebekkel összemérni, de a halálhoz vezető okozati folyamat feltárására a holttestek boncolását is mindig el kell végeztetni. Csecsemőgyilkosság gyanúja esetén vizsgálendő, hogy az újszülött minden testrésze kifejlődött-e, megfelelő módon fogant-e, hajjal és körmökkel rendelkezett-e, a feje belsőleg sérült-e, a köldökzsinórt elvágták-e vagy az erőszakos halálnak más jele felfedezhető-e; ha pedig a csecsemő nincs meg, a feltételezett anya méhét, hasát és női szerveit kell esküdt bábákkal megvizsgáltatni. Mérgezés esetén pedig a holttesten látható duzzanatokat és foltokat kell szemle alá vonni, majd a holttest boncolását is el kell végezni. A gyanúsítottak házaiban tartandó házkutatások célja a bűnjelek és a bűnszerzők felkutatása. Nemesi portákon kutatás csak az uraság vagy – az ő távollétében – uradalmi tisztje előzetes megkérdezésével végezhető, aki azonban azt vonakodik megengedni, a legrövidebb végrehajtási eljárásban kimérendő törvényes büntetés alá esik. Ez az engedély tehát igencsak formalitásnak tűnik. A normaszöveg itt is hoz példákat: házkutatás irányulhat például csalás és pénzhamisítás esetén a hamis pecsétek, írások, mérlegsúlyok, érmék felkutatására, lopás, rablás vagy rablógyilkosság esetén az elvett dolgok, különösen arany, ezüst megtalálására és a ruházat átvizsgálására. Az általános vizsgálat a tanúk vizsgálatával végződik. Tanú pedig az, aki a cselekményről vagy annak körülményeiről megalapozott tudomással bír.

A tanúk vizsgálatának tartalmi követelménye, hogy mindig nyilatkoztatni kell őket arra nézve is, hogy rajtuk kívül ki mások bírnak tudomással a bűnjelről és a bűnszerzőkről. Formai követelmény pedig, hogy a tanúk vallomását amennyire lehet, úgy kell felvenni és leírni, hogy abból a felfedett tény értelme tisztán kitűnjön és a tanú szavai a valós és eredeti jelentésüktől el ne térjenek. A tanúk kihallgatása kapcsán megjegyezhető még, hogy a büntetőügyek megvitatásáról szóló ötödik címnek a bizonyítékok fokait leíró első cikke felsorolja a tanúkkal szembeni kifogásokat. Annak ellenére, hogy ezek már a bírósági eljárás szabályai között találhatóak, alighanem figyelembe kellett (volna) venni őket az általános vizsgálat során is. A tanúkkal szembeni kifogások – tanúzási akadályok – pedig: a belátás fogyatkozása (örültek, szellemileg korlátoltak és részesek, kivéve ha éppen tiszta pillanataik vannak), a tanúbizonyosság tételére képtelen életkor (a tizenkettedik életévüket be nem töltötték), az erkölcstelen életvitel (akit bíróság ilyennek vagy becstelennek nyilvánított), a terhelttel szembeni ellenségeség, valamint a vérrokonság egyes fokai és az egy házközösséghez tartozás. A javaslat a házkutatás és a tanúk vizsgálatának szabályai között fogalmazza meg a felderítés komplexitásának követelményét. Eszerint a bűncselekményhez kapcsolódó gyanújelek minősége úgy vizsgálandó, hogy a gyanújelekhez hozzáadódnak a vizsgálóknak az elítéltekről való saját tudomásai és a tanúk vallomásai, továbbá a gyanújelek is mindig a szomszédok, határosok és a dologról valamilyen tudomással bíró más személyek közreműködésével vizsgálandók.

A terhelt vizsgálata és az előzetes vizsgálatok

A javaslat eljárásjogi részének második címében szabályozott felderítés körébe tartozó általános vizsgálat szabályainál már említettek szerint attól különbözik a gyanújelek által terhelt személlyel szembeni különös vizsgálat. Ennek megfelelően, bár a felderítési cselekmények felsorolása utal az alacsonyabb állású gyanúsítottak vizsgálatára, a felderítés körében nem találunk a feltételezett elkövető vallomásának beszerzésére irányuló eljárási cselekményt. A vádlott bíróság általi vizsgálatának szabályait pedig a javaslat eljárásjogi része büntetőügyek előkészítéséről szóló negyedik címének az ügy érdemi folyását taglaló hatodik cikke szabályozza. Mindezekből már logikusan látható, hogy a negyedik cím első cikkében tárgyalt vizsgálati forma a terhelttel szemben a vádemelést és a bírósági eljárást megelőzően foganatosított eljárási cselekmény lehet. Itt jegyzendő meg, hogy a kódex nem használ differenciált terhelt-fogalmat, eljárási szaktól függetlenül a magánjogban is ismert (és ott alperesnek fordítható) reus kifejezést használja. A normaszöveg szerint a terhelt vizsgálata

(examen reorum) azért különösen fontos, mert az idő múlásával a bűncselekmény lényeges körülményei és a gyanújelek torzulhatnak és eltűnhetnek. Éppen ezért a tetten ért elkövetőt azonnal a legközelebbi helyi tiszthez kell vinni, aki egy, a feladatra alkalmas társat véve maga mellé a vádlott bíróságon kívüli vizsgálatát megkezdi. Ekkor kell lefolytatni a terhelt vonatkozásában az egyébként a felderítés körébe tartozó eljárási cselekményeket is, mint ruházatának, lakásának és csomagjainak átkutatását, és – ha közönséges állású ismeretlen személy – testének megszemlélését a korábban esetleg bűncselekmény miatt a testére süttött bélyeg felfedezése végett. A javaslat szerint a terhelt vizsgálata három szakaszra tagolható. Az elfogott személyt először a nevérlől, életkoráról, vallásáról, életkörülményeiről, szülőhelyéről, állandó lakóhelyéről, a házastársáról és a gyermekeiről kell kérdezni. Ez a szakasz nagyban hasonlít hatályos jogunk terhelti kihallgatásainak menetében a személyi adatokra, valamint a személyes körülményekre történő nyilatkoztatásra. Ezt követi az elfogatásának okára vonatkozó kérdés, valamint az igazmondásra és a cselekmény maradéktalan elbeszélésére történő komoly figyelmeztetés. Végül, ha a terhelt beismeri szándékozni, a hol, mikor, miért, mely társakkal, hogyan és mely eszközökkel kérdéseket kell feltenni neki. Látható, hogy e kérdések lényegében lefedik a kriminalisztika napjainkban is elfogadott alapkérdéseit. A terhelt vizsgálatát követően az eljáró tiszt és társa az erről készült iratot aláírásaikkal és pecsétjeikkel megerősítve, a vádlottal, valamint az esetleg nála talált gyanús eszközökkel és a bűnjelekkel együtt az illetékes (a javaslatban közelebbiről meg nem jelölt, de feltehetően megyei szintű, bírói hatalmat is gyakorló) tisztviselőnek vagy hivatalnak átadják, ez utóbbi pedig minden eszközt az illetékes ügyész rendelkezésére bocsát a kereset (vád) megindítása végett. Ha azonban az eljárás magasabb hatáskörű bíróságra tartozik, úgy az elfogott elkövetőt az elfogás helyén kell fogva tartani, az iratokat pedig a királyi főügyigazgatóhoz felterjeszteni. Mindezen szabályok után a javaslat sommásan közli, hogy a fogva nem tartott terheltek esetében – ahol ezek szerint az előbbi vizsgálati szabályok nem alkalmazhatók – a vádló (aki e javaslatban már a bíróságtól független, kifejezetten és kizárólag vádhatóságként állított ügyész) rendelhet el előzetes kivallatást (*inquisitio praeliminaris*), amelynek részletszabályait a kódex szabályozási körén kívül eső törvénykezési rendszabás – a polgári ügyekre kiadott, de eltérő szabályozás hiányában vagy kifejezett törvényi utalás alapján bűnügyekben is alkalmazott, a kódexjavaslat által is több helyen hivatkozott *Ordo iudiciarius*³

3 A törvénykezési rendszabást teljes szövegében kiadta a bécsi császári-királyi udvar 1786-ban: *Ordo Iudiciarius pro omnibus Tribunalibus, et Foris Iudiciarius M. Transilvaniae Principatus Partiumque eidem adnexarum praescriptus* (1–208.).

– tartalmazza. Annyit azonban még közöl a kódexjavaslat, hogy eme előzetes vizsgálatok eredménye utólagos (bírói) jóváhagyás nélkül semmilyen bizonyító erővel nem bír. Ugyanakkor a bírói vizsgálat körében utal arra a normaszöveg, hogy ha a terheltnek a személyi állapotával kapcsolatos kérdéseket feltették az előzetes vizsgálat során, akkor azokat nem kell a bíróságnak megismételnie (az ügy érdemére vonatkozó kérdéseket azonban igen).

Egyéb rendelkezések

Az ehelyütt részletesebben nem elemzett bírósági vizsgálat szabályai közül feltétlenül kiemelendő a felderítéssel és bíróságon kívüli vizsgálatokkal összefüggésben, hogy a bírósági vizsgálat eszközei körében a javaslat a bűncselekmény elkövetése és a bűnjel megtalálása helyszínének átkutatását – lényegében a helyszíni szemlét – azzal a megjegyzéssel írja le, hogy azt rendszerint már az előkészítés során, vagyis a vádemelés előtt kell elvégezni (ha mégis a bíróság végzi azt el utólag, a felek irományainak befejeződését követően, azt bírói helyszíni kutatásnak nevezik). Említésre érdemes továbbá az is, hogy a bírósági vizsgálat a felderítés és a bíróságon kívüli vizsgálat eljárási cselekményei mellett kifejti a szembesítés és a felismerésre bemutatás intézményét, sőt, a bizonyítás körében lehetővé teszi a mai jogunkban is ismert megkeresett bírósági eljárást és a kiküldött bírói eljárást is. Bár a fentebb már említettekén túl az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat nem határozza meg a felderítés és a bíróságon kívüli vizsgálatok szervezeti-hatásköri szabályait, említésre méltó még az eljárásjogi rész büntető igazságszolgáltatást tárgyaló első címének a büntető ügyek közvádlóiról és a közönséges keresetekről szóló negyedik cikke. E cikk lényegében a bíróságtól független ügyészség gondolatát veti fel, amikor elrendeli, hogy az alsóbb bírói székek előtt addig működött közvádlók eltörlésével a jövőben az egyes ítélő székek és tisztviselők előtt, minden más kötelezettségtől mentes, csakis a büntetőügyekben eljáró, megfelelően fizetett ügyészeket kell állítani. A javaslat alapján az ügyész legfontosabb feladata a saját neve alatt, hivatalból történő vádemelés, de feladatköre végigkíséri az eljárást a bíróságon kívüli eljárás során történő tájékozódástól és a királyi főügyigazgatónak teendő jelentésektől egészen a büntetés törvényes végrehajtásának szorgalmazásáig. A büntetőeljárás menetének megfelelő sorrendben meghatározott ügyészi feladatkörben az első pontban szerepel – egyebek mellett –, hogy ama joghatóság területén, ahol működnek, a felmerülő bűncselekményekről az illetékes tisztektől tájékozódjanak, és a főügyigazgatóra tartozó ügyeket annak jelentsék. A második feladatkör szerint pedig az ügyész feladata ügyelni arra,

hogy az elkövetett bűncselekmények felől minden késlekedés nélkül a kiváltásokat a törvényes rendben lefolytassák. Ez utóbbi szakaszban a nyomozás (törvényességi) felügyeletének csírája érhető tetten.

Zárszó

A dolog természetéből fakadóan a büntetőeljárás nyomozási cselekményei alapvetően személyek (azok tudomása), tárgyak vizsgálatára és megismerésére irányulnak ma is, és nem volt ez másként a büntetőjogi kodifikáció (illetve annak korai kísérletei) kezdeti időszakában sem. Ha a mai kriminalisztika esz-köztárából kivonjuk mindazt, amit az elmúlt két évszázad technikai fejlődése hozott, nem meglepő, hogy a korabeli bizonyításban is megtaláljuk a tanú- és terhelti kihallgatásokat, a helyszíni és tárgyszemléket, a kutatásokat és az orvosi vizsgálatokat, továbbá – igaz, a bírói szaknál részletezve – a szembesítéseket és a felismerésre bemutatás intézményét is. A régebbi korok jogirodalmának, jogszabályainak és jogszabályként hatályba nem lépett kodifikációs termékeknek – különösen egy, a magyar jogtörténeti gyökerekkel és jogi kultúrával több szálon összefüggő, hazánkban mégis gyakorlatilag az ismeretlenség homályában maradt kódexjavaslatnak – a vizsgálata a tisztelgő emlékezés és szakmai ismereteink, műveltségünk növelése mellett arra is alkalmas, hogy feltegyünk bizonyos kérdéseket: mennyit és miként változtak egyes jogintézményeink? A sokszor hangoztatott külföldi példák és jogintézmények átvétele, az idegen jogi hatások mellett milyen előképei voltak egyes ma létező jogintézményeknek a régi magyar jogban és a tágabb jogi kultúrkörünkben? Milyen haladó jogi megoldások jelentkeztek már a felvilágosodás hatásainak kezdetén? És végző soron: vajon az adott kor viszonyai között mennyire voltak korszerűek és előremutatók egyes jogszabályi megoldások? Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat felderítésre és bíróságon kívüli vizsgálatokra – lényegében a nyomozásra – vonatkozó rendelkezéseit megvizsgálva úgy tűnik, hogy e megoldások nagy többsége nemcsak a maguk korában nem számított volna elavultnak, de számos jogintézmény, eljárási forma és részletszabály lényegi elemei és mozanatai szinte változatlanul visszaköszönnek mai jogi megoldásainkban is. És ha a kódexjavaslat törvényerőre nem is emelkedhetett, és így arra sem kapott esélyt, hogy Erdélyből indulva esetleg a királyi Magyarország jogalkotására, ítélkezési gyakorlatára vagy legalább jogirodalmára hatást gyakoroljon, mégis jó látni, hogy tágabb jogi kultúrkörünkben is megjelentek haladó büntetőjogi, büntető eljárásjogi gondolatok már a 18–19. század fordulóján, évtizedekkel az 1871. évi reformok előtt.

Felhasznált irodalom

- Balogh E. (2004). A magyar büntető törvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In Tóth K. (Szerk.), *Tanulmányok dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára* (pp. 25–39). Szegedi Tudományegyetem.
- Béli G., Kajtár I. (1988). *Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis Criminalis)*. Janus Pannonius Tudományegyetem.
- Béli G. (2000). *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus.
- Dósa E. (1861). *Erdélyhoni jogtudomány. Melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év olta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel birt törvények és szokások szerint*. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan. Gámán János.
- Finkey F. (1942). *Az 1792. évi büntető törvényjavaslat 150. évfordulója*. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata.
- Finkey F. (1948). *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914*.
- Hajdu L. (1971). *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.
- Korsós né D. K. (2019). A család törvényi szabályozásának alakulása a XIX. századi büntető jogi kodifikáció előtt. A XVIII. század végének két kodifikációs kísérlete Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis: FORVM Acta Juridica et Politica*, 9(1), 99–111.
- Nagy F. (2012). A (büntető jog) tudomány ismérveiről, hazai előzményeiről és kezdeteiről. In Juhász Zs., Nagy F. & Fantoly Zs. (Szerk.), *Ünnepi kötet dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica* 74. (pp. 353–363). SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Veress E. (2018). *Erdély jogtörténete*. Forum Iuris.

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

- László B. (2021). Felderítés és vizsgálat egy elfeledett büntetőkódex-javaslatban. *Belügyi Szemle*, 69(7), 1165-1180. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.7.5>